

Bríseovna, Héro a Radegunda – Ovidiovy *Heroides* v merovejské Galii¹

Jana Engelbrechtová

Abstract:

Briseïs, Hero and Radegond – Ovidian *Heroines* in Merovingian Gaul

The *aetas Ovidiana* of the 12th century began with the paired letters *Paris Helenae* and *Helena Paridi* written by Baudry of Bourgueil (1110). However, even in the Dark Ages we may find samples of Ovidian reception, one of the most interesting being *De excidio Thoringiae* of St. Radegond. The paper gives a survey of Radegond's life, of that of Amalafriid and of Venance Fortunatus in whose collection the poetic letter has been preserved and who is also often discussed as the real author. After an analysis of the letter the paper comes to conclusions about the influence of Ovid in this poetic letter.

key words: Ovid; St. Radegond; Venance Fortunatus; *De excidio Thoringiae*; Dark Ages; reception

klíčová slova: Ovidius; sv. Radegunda; Venantius Fortunatus; *De excidio Thoringiae*; raný středověk; recepcce

Úvod

Pravá „*aetas Ovidiana*“ začíná až počátkem dvanáctého století (kolem roku 1110) slavným párem dopisů Baudriho z Bourgueil *Paris Helenae*, *Helena Paridi*. Ohlasy Ovidia, a to dokonce i jeho *Listů heroin*, však najdeme i v raném středověku, anglicky trochu nespravedlivě nazývaném *Dark Ages*. Již v šestém století našeho letopočtu byla totiž napsána báseň *De excidio Thoringiae*, zachovaná v díle básníka Venantia Fortunata, která je právě takovým

---

¹ Příspěvek je výstupem interního grantu FPVČ 2016/03 *Venantius Fortunatus a merovejská Galie* Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci.

příkladem receptce Ovidiových *Heroides*.² Jedná se o básnický list psaný formou elegického disticha, v němž Radegunda Durynská, dřívější manželka merovejského krále Chlotara I., oslovuje svého bratrance Amalafrida, který sloužil jako vojenský velitel císaře Justiniána I.³ Báseň, která má 172 veršů v 86 elegických distichách, patří ke skupině básní, které se na rozdíl od ostatních básní Venantia Fortunata zachovaly jen v jednom rukopisu, nyní Bibliothèque nationale de France, rukopis Parisinus Latinus 13048.⁴ Rukopis pocházel z kláštera v Corbie, kde vznikl mezi lety 776 a 800. Stejný text se nacházel v nyní nezvěstném trevírském rukopisu, který cituje Christophorus BROWERUS SJ (Christoph Brouwer, 1559–1617) ve své edici *Venantii Honorii Clementiani Fortunati Italici presbyteri (...) Carminum, Epistolarum et Expositionum libri XI* (Moguntiae 1603).⁵ Titul básně pochází z Brouwerovy edice, dle jeho sdělení se nacházel v trevírském rukopisu.⁶

Báseň zaujme své čtenáře hned v několika rovinách. Ačkoli je jasným odkazem na Ovidiovy *Heroides*, nejsou jejími protagonisty hrdinové antických bájí, jak tomu bylo u Ovidia, ale skutečné osoby Fortunatovy současnosti a báseň odkazuje na skutečné události a vztahy mezi nimi. Jak jsem se zmínila, báseň se nenachází ve všech starých rukopisech Fortunatova odkazu, ale pouze v jednom z nich. Již tyto dvě skutečnosti vyvolávaly u badatelů otázky po autorství básně, respektive byly důvodem spekulací, zda za básní nestojí sama Radegunda, případně nakolik aktivní byla její úloha při tvorbě této básně. A v tom případě se pak naskýtá otázka, zda báseň byla jen ovidiovskou hříčkou převedenou do autorovy současnosti, nebo zda měla v době, kdy byla napsána, také nějakou další roli. Na tyto otázky

² Odkazy na text *Heroides* jsou dle edice KENNEY 1996 pro listy č. 16 až 21, dle edice KNOX 1995 pro dopisy 1–2, 5–7, 10–11 a 15. Text listů č. 3–4, 8–9 a 12–14 je citován dle edice DÖRRIE 1971.

³ V příspěvku vycházím z edice Friderica LEA, *Venantii Honorati Clementiani Fortunati Presbyteri Italici Opera poetica omnia*, MGH Auct. Ant. IV.1, Berolini 1881, s. 271–275 (*De excidio Thoringiae*) a 278–279 (*Ad Artachim*).

⁴ Rukopis lze nahlédnout na <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b9066696s>, báseň *De excidio Thoringiae* se nachází na ff. 39v–41v. Popis rukopisu viz LEO 1881, s. VIII a <https://elmss.nuigalway.ie/catalogue/1030>.

⁵ BROWERUS 1603, sv. I, s. 343–347; komentář sv. II, s. 252–254.

⁶ Pařížský rukopis má titul *INCIPIIT OPUS FORTUNATI PRESBITERI*, který se nevztahuje jen na tuto báseň.

stejně na to, jak mnoho a v čem autor básně odkazuje na Ovidia, se pokusíme nalézt odpověď.

Radegunda, královna s osudem ovidiovské hrdinky⁷

Královna Radegunda (cca 518/520–587) byla dcerou durynského krále Bertachara⁸ (cca 485 – cca 530), který po smrti otce Bisina nastoupil na durynský trůn spolu s bratry Hermenefridem (před 485–534) a Baderichem (480/90 – cca 530). Hermenefrid zabil Bertachara v bitvě⁹ a zmocnil se jeho území i jeho osiřelé rodiny. Radegunda a její bratr pak vyrůstali s jeho vlastními dětmi, synem Amalafridem a dcerou Rodelindou. Poté Hermenefrid, který chtěl ovládnout celé Durynsko, zaútočil i na svého druhého bratra Badericha a s pomocí franckého krále Theudericha I., kterému slíbil podíl na kořisti, se zmocnil jeho území. Nedodržel však závazek a Theuderich ho porazil v roce 531 v bitvě u Unstruty. Královské sídlo u Scithingi¹⁰ bylo dobyt a vyvráceno. Hermenefridova rodina, včetně Radegundy a jejího mladšího bratra, byla odvléčena do Francie. Radegundě tehdy bylo kolem jedenácti až třinácti let. Hermenefrid bitvu přežil a uprchl do hor, odkud pokračoval v boji proti Frankům. Theuderich ho pak v roce 533 vlákal do Tolbiaka (dnešní Zülrich) pod záminkou jednání o smíru. Zde Hermenefrid zemřel roku 534 následkem pádu z hradeb¹¹ a durynské království bylo připojeno k merovejské říši.

Tak byla Radegunda podruhé unesena a byla přidělena jako kořist Theuderichovu bratru Chlotharovi I. (497/500–561), který ji dal vychovat v královském paláci v Athiès. V opatrování Chlotharovy manželky Ingundy (cca

⁷ Chronologie psaných zdrojů je někdy dosti nejasná. V příspěvku vycházím většinou z chronologie uvedené u GACIY (2015, s. 6–10) a ROBERTSE (2009, s. 314–319). Podrobněji se zabýval životem Radegundy GACIA 2015.

⁸ Česká verze jmen merovejských králů není v dostupných pramenech jednotná, proto se zde užívá obecně přijímaná verze.

⁹ Podle ŘEHOŘE z TOURS, *Hist. Franc.* 3,4.

¹⁰ Tradičně bylo ztotožňováno s Burgscheidungen poblíž Unstruty, ale vykopávky v šedesátých letech 20. století to nepotvrdily.

¹¹ Podle ŘEHOŘE z TOURS, *Hist. Franc.* 3,8.

499–538) Radegunda získala velmi dobré náboženské a intelektuální vzdělání, mimo jiné se velmi dobře naučila latinu.¹² Když ale královna Ingunda v roce 538 zemřela, Chlothar, ačkoli žil ještě s další manželkou Aregundou (Ingundina sestra, cca 515–573/9), se rozhodl oženit s tehdy asi osmnáctiletou Radegundou. Po Radegundině neúspěšném pokusu o útěk byl sňatek proti její vůli následující rok vykonán v královském hlavním městě Soissons a požehnal mu biskup Medard (456–545).

Radegunda, jak praví její životopisy, však byla oddána křesťanské víře a službě potřebným a vždy se chovala spíše jako řeholnice než jako královna.¹³ Poté, co byl kolem roku 545 na příkaz Chlothara zabit její bratr pro podezření, že stál za povstáním Sasů,¹⁴ rozhodla se Radegunda k útěku. Uprchla přímo k Medardovi do Noyon a vymohla si na něm jáhenské svěcení. Pak zůstala nějakou dobu v Tours jako řeholnice a poté odešla do Saix, kde založila hospic.

Chlothar ji ovšem nadále pronásledoval, a tak Radegunda odešla do Poitiers, kde v roce 552 založila klášter pod přísnou řeholí, svoji chráněnkou Anežku učinila abatyší a sama zde opět zaujala místo řeholnice. Bývalý manžel ji po intervenci biskupů nakonec nejen propustil, ale on i jeho syn Sigibert, potom klášter bohatě podporovali. Radegunda pak vystupovala diplomaticky jako patronka rodu a měla v říši značný vliv.

---

¹² O vzdělanosti Radegundy včetně její znalosti latiny mluví jak Řehoř z Tours, jenž cituje v *Hist. Franc.* 9,42 dopis, který Radegunda psala biskupům s prosbou o podporu pro nový klášter, tak Venantius Fortunatus v děkovné básni *App. Carm.* 31,1. Fielding (2017, s. 184) upozorňuje na to, že řehole Caesaria z Arles ukládala jeptiškám dvě hodiny literárních studií denně. Caesarius ustanovil pravidla *Regula virginum* v roce 512 při založení kláštera v Arles, kde byla první abatyší jeho vlastní sestra Caesaria. Caesaria je poslala kolem roku 550 v dopisu Radegundě (text *MGH7, Epistolae Aevi Merovingici Collectae* č. 11). Drone (1984, s. 28) se domnívá, že Radegunda a Agnes byly příliš skromné na to, aby uchovávaly své vlastní básně (srov. Fielding 2017, s. 185).

¹³ Srov. Fortunatovo líčení Radegundiných asketických projevů ve *Vita Radegundis*.

¹⁴ Fielding (2017, s. 201) naznačuje, že důvodem zavraždění Radegundina bratra byla snaha kontaktovat příbuzné, zejména bratrance Amalafrida, v Byzanci.

Amalafrid

Amalaberga († po r. 540), manželka poraženého durynského krále Hermenfrida, neteř ostrogótského krále Theodoricha Velikého (451–526), po smrti svého manžela uprchla s dětmi Rodelindou (cca 510–587) a Amalafridem (cca 510 – cca 560) do Ravenny, tehdy ještě hlavního města ostrogótské říše. Poté, co v roce 540 dobyl Ravennu byzantský generál Belisarius, byli poslání jako zajatci do Konstantinopole. Rodelinda pak byla císařem Justiánem provdána za langobardského krále Audoina (†565).¹⁵

Amalafrid získal v roce 550 dobré postavení jako *magister militum* (vojenský velitel) u císaře Justiániána I. Poslední zprávy o něm pocházejí z roku 551, kdy s pomocí svého švagra Audoina vyhrál bitvu proti Gepidům.¹⁶ Padl pravděpodobně jen o málo později v jedné z dalších bitev téže války.¹⁷

De excidio Thoringiae – báseň jako poselství?

Uvedené osudy se promítají i do básně *De excidio Thoringiae*. Čteme v ní o vyvrácení královského města a zničení paláce a rovněž vzpomínky na společné dětství Radegundy a Amalafrida, přičemž z listu lze vyčíst i to, že Radegunda mohla být o něco starší než Amalafrid. Velmi silně se do básně také promítá smrt Radegundina bratra a její bolest nad tím, že mu nebyla nablízku. V básni silně zaznívá Radegundin stesk po Amalafridovi, který je od ní vzdálen, a báseň končí prosbou o vyřízení pozdravů Amalafridovým sestram.

Všechny tyto narážky na skutečné události dodávají básni životný, reálný charakter. Kromě toho, vedle této básně se v souboru *Appendix carminum* Venantia Fortunata nacházejí další dvě básně mající formu básnického listu a související s Radegundinými zájmy v byzantské říši. Jedná se o báseň

¹⁵ Údaje pocházejí z PROCOPIA, *De bello Gothico* 1.

¹⁶ PROCOPIUS, *De bello Gothico* 4,25.

¹⁷ Langobardská válka s Gepidy skončila v roce 551. CONSOLINO (1993, s. 242) v souvislosti s básní *App. Carm. 3 (Ad Artachin)* předpokládá, že báseň vznikla v době, kdy bylo posláno poděkování za relikvii sv. Kříže do Byzance, tzn. v roce 569. Tyto mezníky by mohly sloužit k určení doby Amalafridovy smrti pravděpodobně do doby před rokem 551, s určitostí pak před r. 569.

věnovanou byzantskému císařskému páru Iustinovi II. a Sofii v souvislosti s jednáním o relikvii dřeva Svatého kříže (*App. Carm.* 2) a další báseň *Ad Artachin*, která přímo navazuje na báseň *De excidio Thoringiae* a je věnována synu Amalafrida (*App. Carm.* 3). V této básni Radegunda reaguje na zprávu o Amalafridově smrti a rovněž děkuje Artachidovi za zasláný dar – hedvábné plátno. Dále se v tomto souboru nachází řada Fortunatových příležitostných básní věnovaných mimo jiné Radegundě a abatyši Anežce.

Otázkou autorství básně se budeme zabývat později. Naskytá se však otázka její funkce. Byla to jen básnická adaptace Ovidiových *Listů Heroin* na osud Radegundy a Amalafrida, nebo měla báseň ještě další funkci? Víme, že Radegunda usilovala o získání relikvie Svatého kříže od byzantského císaře Justina II. V těchto snahách ji také podpořil král Sigibert, syn jejího bývalého manžela Chlothara I. († 561), a byl jí nápomocen i básník Venantius Fortunatus, který přišel do Poitiers zřejmě právě v době, kdy se připravovalo poselstvo, které mělo o relikvii žádat. Toto poselstvo mělo s sebou nepochybně dary a listy se žádostí o relikvii, určitou formou poselství či daru pak mohly být také připojené básně. FIELDING (2017, s. 204), takto předpokládá, že do Konstantinopole s poselstvem putovaly také Fortunatova *Carmen* 8,1, jež se obrací k učencům v Konstantinopoli a chválí Radegundinu vzdělanost, a zmiňovaná báseň *App. Carm.* 1 (*De excidio Thoringiae*), nikoli přímo jako dopis Amalafridovi (který jako germánský důstojník byzantské armády nemusel nutně disponovat dostatečnou znalostí latiny, natož Ovidia), ale jako určitý komunikační prostředek, jenž měl Radegundě naklonit konstantinopolský dvůr, kde Amalafrid a jeho sestry zaujímali významnou pozici.¹⁸

Zachovaná báseň samozřejmě nevyklučuje existenci jiného kontaktu, neboť, jak jsme již uvedli, v souboru *Appendix* po ní následuje báseň *Ad Artachin*, jež oslovuje Amalafridova syna Artachida, reaguje na zprávu o Amalafridově úmrtí a obsahuje poděkování za věcný dar – hedvábné plátno (*App. Carm.* 3,17–18). Tato báseň, ať již je skutečně určena adresátovi, či nikoli, reaguje na určitou zprávu a dar, a je obecně datována do doby, kdy

¹⁸ Možnost zaslání básně jako „elegantního daru“ podporuje CONSOLINO (1993, s. 247). WASYL (2015, s. 67) vidí báseň jako čistě literární záležitost, v níž jsou oba protagonisté přetvoření do literárních postav.

Radegunda vyslala do Byzance poselstvo s poděkováním za relikvii,¹⁹ jež bylo doprovázeno Fortunatovou básní *Gloria summa Patris* (*App. Carm.* 11,2), která je formálním poděkováním císařskému páru.²⁰

Venantius Fortunatus, latinský básník v merovejské Galii

Básník Venantius Fortunatus (535/540–600/610)²¹ přišel do Poitiers zřejmě právě v době, kdy probíhala Radegundina jednání s byzantským dvorem. Fortunatus patřil podle všeho k nejvzdělanějším osobám v Sigibertově říši. Pocházel totiž ze severní Itálie a svá studia absolvoval v tak významném kulturním a intelektuálním centru, jako byla Ravenna. Vzdělání, které zde získal a které ve své veršované legendě *Vita Sancti Martini* se skromností nazývá „drobnými kapkami gramatiky, malým douškem rétoriky a obroušením rzi na právnickém brusku“,²² ve skutečnosti odpovídalo přísným požadavkům klasických antických právnických a rétorických škol. Do Galie se vydal v roce 565, jak sám píše v již zmíněné legendě,²³ aby navštívil místa spojená s kultem svatého Martina, zejména jeho hrob v Tours, z vděčnosti za zázračné uzdravení z těžké oční choroby. Jeho autostylizace do „nového Orfea“ a množství básní z cest v jeho díle však svědčí o tom, že cestování Fortunata těšilo.²⁴

Na jaře roku 566 se Fortunatus ocitá v Metách, sídelním městě francického krále Sigiberta I. (cca 535–575),²⁵ právě v době, kdy se zde konala Si-

¹⁹ CONSOLINO 1993, s. 242.

²⁰ O užívání básnických listů jako o literárním fenoménu do pozdní antiky až do vrcholného středověku srov. DEBIAIS 2018.

²¹ O životě Venantia Fortunata viz podrobně GEORGE 1992 a GACIA 2014, s. 15–52.

²² Srov. *Vita sancti Martini* 1,29–31.

²³ *Vita sancti Martini* 4,686–700. Srov. i PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* 2,13.

²⁴ Srov. Fortunatův úvod k prvnímu souboru jeho básní, věnovaný Řehoři z Tours: *Carmena, Praefatio, sectio* 4.

²⁵ Zvolil cestu přes Aquileiu, Brennerský průsmyk, Augsburg, Basilej, Mohuč, Mety, Remeš a Paříž – tedy cestu zhruba o tisíc kilometrů delší. Trasu své cesty sám uvedl jednak v úvodu, který věnoval Řehoři Tourskému (*Vita Sancti Martini, Praefatio sectio* 4), jednak ve *Vita Sancti Martini* 4,630–680 (srov. GEORGE 1992, s. 24 a tam uvedenou literaturu). Důvodem této okliky mohlo také být, že právě v této době vnikli do Itálie Langobardové a do roku 568 již měli pod kontrolou téměř celou severní Itálii (GEORGE 1992, s. 25). To, že jeho cesta vedla

gibertova svatba s vizigótskou princeznou Brunhildou. Fortunatus k této příležitosti složil epithalamium *De Sigibertho rege* (*Carmina* 6, 1), jímž ohromil celé zdejší publikum, a které mu otevřelo cestu ke dvoru merovejských vládařů, kde byl vítán jako dvorní básník.²⁶

Od Sigibertova dvora odchází Fortunatus do Paříže ke dvoru jeho bratra Chariberta a po Charibertově náhlém skonu r. 567 krátce mešká u pařížského biskupa Germana, poté opustí Paříž a zamíří konečně do Tours. Pokud by tedy byla jeho záměrem zbožná pouť ke hrobu svatého Martina, nyní by ji konečně završil. Z Tours pak Fortunatus pokračoval do města Poitiers, jež se stalo pro následující léta jeho hlavním působištěm. K tomuto kraji a k tomuto období jeho tvorby se váže nejvíce jeho básní. V roce 576 byl Fortunatus v Poitiers ordinován na kněze a v roce 599 se zde stal biskupem. V některých místních pramenech je zmiňován jako svatý.

V době, kdy Fortunatus přišel do Poitiers, působila zde Radegundina klášterní komunita již přibližně patnáct let jako jedna z prvních ženských klášterních komunit v Evropě. V té době probíhala již zmiňovaná jednání mezi Radegundou a císařem Justinem II. s jeho manželkou Sofií a Fortunatus byl v těchto jednáních jistě vítanou pomocí. Dokazují to nejen již zmíněné básně, které napsal na podporu Radegundiny věci u byzantského dvora a posléze k projevu díků, ale i Fortunatovy hymny *Vexilla regis prodeunt* a *Pange lingua gloriosi proelium certaminis*, složené právě pro příležitost slavnostní instalace získané relikvie fragmentu Kristova kříže, která proběhla 19. listopadu 569 (ještě dnes tyto hymny pravidelně zaznívají při katolické liturgii ve všech jazycích).

Dá se říci, že podobně jako v roce 566 v Metách, i zde byl Fortunatus ve správný čas na správném místě. Svoji roli zde mohlo sehrát třeba doporučení pařížského biskupa Germana, tourského Eufronia, anebo dokonce krále Sigiberta, pod jehož ochranou byl Radegundin klášter i její snahy o získání relikvie. V každém případě Fortunatus svými básněmi přispěl k lesku

---

přes Mety, a to právě v roce 566, však bylo zásadní pro celou následující Fortunatovu kariéru.

²⁶ Fortunatovu cestu do Met se např. polský klasický filolog Tadeusz GACIA (2014, s. 19–20) pokouší vysvětlit na základě domněnky, že Fortunatus, který vyšel z Ravenny, mohl být vyslancem byzantských vládařů, kteří chtěli navázat kontakt s novými panovníky na západě. K tomu ostatně opravdu došlo po poslání relikvie sv. Kříže do Poitiers.

instalační ceremonie a napsal pro Radegundu rovněž krásnou děkovnou báseň Justinovi a Sofii (*App. Carm. 2*).²⁷

Venantius Fortunatus si získal přátelství a podporu Radegundy a abatyše Anežky a po následující léta byl jim a jejich klášteru velmi blízký. Stal se jejich rádcem a důvěrníkem, mluvčím i chráněncem.²⁸ Jejich vztah ilustruje nejen řada příležitostných básní, ale také to, že Fortunatus psal řadu básní různým osobám jménem Radegundy a Anežky.²⁹ Získal si rovněž přátelství a podporu tourského biskupa Řehoře, jehož biskupskou ordinaci v roce 573 doprovodil působivým elogiem k tourskému lidu. Vzhledem k děkovné básni za darovaný statek byla Řehořova podpora velmi štedrá a Fortunatus ji odměnil tím, že Řehořovi dedikoval prvních osm knih svých básní.³⁰

De excidio Thoringiae – Radegundin osud, ovidiovský vzor

Jak jsme uvedli, báseň *De excidio Thoringiae* („O zkáze Durynska“) je ve Fortunatově tvorbě zařazena jako první báseň dodatků. Je koncipována jako básnický list Radegundy jejímu bratranci Amalafriidovi, tehdy již vojevůdci byzantského vojska. Báseň odkazuje na Radegundiny osudy a vyjadřuje touhu získat od bratrance nějaké zprávy – vždyť jen oni dva zbývají z kdysi slavného durynského královského rodu. Báseň bývá datována do roku 569, kdy Radegunda vyslala do Byzance delegaci s prosbou o relikvii Svatého Kříže.

Báseň sestává ze 172 veršů, tj. 86 elegických distichů. Tím se řadí k delším básním v souboru Fortunatových básní ve sbírce *Carmina* (pro srovnání: Fortunatovo *epithalamium* pro Sigiberta a Brunhildu má 143 veršů, Fortunatova nejdelší báseň *De virginitate* věnovaná Anežce při její ordinaci

²⁷ Pro Radegundu byla podpora ze strany Sigiberta a významných biskupů důležitá, neboť Maroveus, který se stal biskupem v Poitiers, klášter nepodporoval a Radegundiny aktivity kolem relikvie sv. Kříže neschvaloval. Instalaci relikvie pak provedl tourský biskup Eufronius (srov. Řehoř Tourský, *Hist. Franc.* 9,40).

²⁸ ROBERTS 2009, s. 307.

²⁹ ROBERTS 2009, s. 283.

³⁰ *Carmina, praefatio*; ke chronologii Fortunatových publikací srov. GEORGE 1992, s. 201.

na abatyi kláštera má 400 veršů). Svoji délkou, obsahem i stylem se, jak uvidíme, podobá Ovidiovým *Heroides*.³¹

Báseň je uvedena třiceti verši, jež barvitě popisují zkázu Durynska, respektive pád královského paláce v ruinách a popelu (v. 1–30). Úvodní verš *Conditio belli tristis sors invida rerum* nesměruje k Ovidiovi, ale odkazuje na Lucanova *Pharsalia* (4,503). Zaznívá zde však i ovidiovská paralela se zkázou Tróje (v. 17–20): *Heu male texerunt inhumata cadavera campum, / totaque sic uno gens iacet in tumulo. / Non iam sola suas lamentet Troja ruinas: / pertulit et caedes terra Thoringa pares* a dramatické líčení zkázy a krutosti, které připomíná Claudianovy verše.³² V básnickém listu není přítomno pro *Heroides* obvyklé úvodní oslovení adresáta, podobně ale začíná svůj list Hermioné (*Her.* 8), když nejprve mluví o zkáze svého rodu a až poté oslovuje Oresta ve verších 25–26.³³

Své vlastní pocity Radegunda sděluje až ve verších 31–36 a bere na sebe roli ovidiovské hrdinky: podobně jako Briseovna ve třetím listu *Heroides* (*Her.* 3,2: *Vix bene barbarica Graeca notata manu*) se zde označuje za barbarku (v. 31: *Non aequare queo vel barbara femina fletu*).³⁴ Briseovna tím v Ovidiově básni upozorňuje na svoji neznalost řečtiny, Radegunda, jež pocházela z germánského kmene, zase v době svého únosu zřejmě neměla latinské vzdělání, nýbrž získala je až ve Francii. Zde však podobnost obou hrdinek nekončí. O Briseovně víme, že ji Achilles odvedl z dobyté Lyrnessy poté, co zabil jejího otce, manžela i bratry. Amalafridův otec zabil otce Radegundy a ji samu odvedl. Když si Briseovna již zvykla u Achillea, byla mu odňata a unesena podruhé Agamemnonem, Radegunda byla ze svého nového domova podruhé unesena Chlotharem. Na své dvojí zajetí se Radegunda odvolává veršem 147: *Quae semel excessi patriam bis capta remansi* (srov. Briseovna, *Her.* 3,16: *infelix iterum sum mihi visa capi*).

³¹ Většina *Heroides* má kolem 150–180 veršů.

³² GEORGE (1992, s. 164) odkazuje na CLAUDIANA, *Contra Eutropium* 1,243–254, 2,296–300 a 462–465; *Contra Rufinum* 2,61–68 a *De bello Gildonico* 1,98–200.

³³ Srov. CONSOLINO 1993, s. 243. Původnost prvních dvou veršů *Alloquor Hermione nuper fratremque virumque / nunc fratrem. Nomen coniugis alter habet* (*Her.* 8,1–2) není jisté. Viz KIRFEL 1969, s. 65–66.

³⁴ Upozornění na Radegundin původ z „barbarského“ kmene se objevuje také ve Fortunatově *Vita Radegundis* (2).

Radegunda pak ve verších 33–34 upozorňuje na své postavení poslední z panovnického rodu: *Quisque suos habuit fletus, ego sola et omnes, / est mihi privatus publicus ille dolor* (...) a podobně ve verši 36: *Ut flerem cunctis una superstes agor*. Následující dvojverší již zřejmě odkazuje na Amalafrida a jeho úspěch u byzantského dvora: *Nec solum extinctos cogor lugere propinquos: / Hos quoque, quos retinet vita beata fleo*.

Přímo Radegunda Amalafrida oslovuje ve verši 38, když vzpomíná na společné dětství a připomíná Amalafridovi jeho dětskou náklonnost k ní. Své vzpomínky sděluje ve verších 47–49: *Vel memor esto, tuis primaevae qualis ab annis, / Hamalafrede, tibi, tunc Radegundis eram. / Quantum me quondam dulcis dilexeris infans* a 53–54: *Prensa piis manibus heu blanda per oscula pendens, / Mulcebar placido flamine parva tuo*. Opět můžeme vidět podobnost s Bríseovnou: stejně jako Achilles Bríseovně nahradil ztracenou rodiinu (*Her.* 3,51–52: *Tot tamen amissis te compensavimus unum; / tu dominus, tu vir, tu mihi frater eras*), tak Amalafrid nahradil Radegundě tu její: *Quod pater extinctus poterat, quo mater haberi, / quod soror aut frater, tu mihi solus eras* (*App. Carm.* 1,51–52).

Obavy, nářky a stesk ovidiovských hrdinek přicházejí v následující pasáži, kdy ve verších 55–64 popisuje Radegunda svůj strach, zda milovaného bratrance ještě někdy uvidí. Již dlouho o něm nemá zprávy (v. 56: *Saecula nunc fugiunt, nec tua verba fero*) a nyní mezi těmi, kteří bývali spolu, leží náhle celý svět (v. 65–68): *Vos quoque nunc Oriens, et nos Occasus obumbrat, / me maris Oceani, te tenet unda rubri. / Inter amatores totusque interjacet orbis: / Hos dirimit mundus, quo loca nulla prius*. V líčení svých obav Radegunda pokračuje s typickým nářkem ovidiovské hrdinky ve verších 73–74: *Hinc potius crucior validis onerata querellis, / cur mihi nulla tui mittere signa velis?* A představuje si, jaké hrdinské činy její příbuzný v dálce koná (v. 77: *Qua virtute atavos repares, qua laude propinquos*), podobně jak si Láodameia v třináctém dopisu *Heroides* představuje, jak Prótesiláos bojuje s nepřáteli. Sama nebude mít klid, dokud nezíská o Amalafridovi nějaké zprávy (v. 93–94: *Ast ego pro vobis momenta per omnia pendens, / vix curae spatium, mente, quiete fruor*).

Radegunda v básni také poukazuje na současnou situaci. Již ve verši 66 uvažuje o tom, kde by Amalafrid mohl být, a uvádí zde Rudé moře, a později ve verších 97–100 uvažuje, zda se Amalafrid nachází v Persii, v Byzanci,

Alexandrii nebo Jeruzalémě. A mluví také o svých povinnostech v klášteře, které jí brání v tom, aby k bratranci přišla sama (v. 105–106: *Sacra monasterii si me non claustra tenerent, / improvisa aderam qua regione sedes*), podobně jako Láodameia v *Heroides* (13,163: *me tibi venturam comitem, quaecumque vocaris*).

Líčení dobrodružné plavby, kterou by Radegunda podstoupila (kdyby nebyla uzavřena v klášteře), je nejdramatičtější částí básně. Radegunda by se vydala za Amalafridem bouří na lodi (v. 107: *Prompta per undifragas transissem puppe procellas*), a pokud by bouře rozbila loď, plula by na obyčejném trámu, a kdyby i o ten byla připravena, plavala by vlastními silami (v. 111–114: *Imbribus infestis si solveret unda carinam, / te peterem tabula remige vecta mari. / Sorte sub infausta si prendere ligna veterer, / ad te venissem lassa natante manu*). Dramatické líčení vrcholí představou, že by zahynula při jeho hledání (tím představuje jakousi ženskou verzi Ovidiova Leandra);³⁵ pak by Amalafrid mohl alespoň oplakat její mrtvolu (v. 121–122: *Qui spernis vitae fletus, lacrimatus humares / atque dares planctus, qui modo verba negas*). Tento pláč Amalafridův uzavírá kruh, který začínal na začátku dopisu pláčem Radegundy. Zároveň tvoří přechod k části, která se ještě více přibližuje tradiční pozici ovidiovských heroin – žalost nad ztrátou blízkých a výtky, proč milovaný protějšek mlčí.

Tato část básně je uvedena připomínkou smrti Radegundina mladšího bratra, zavražděného na Chlotharův rozkaz, ve verších 123–154. Radegunda se zde ve svém žalu podobá znovu Bríseovně, odtržené od své rodiny (*Her.* 3, 14: *Ei, mihi! Discedens oscula nulla dedi*), když mluví o tom, že nemohla bratra naposledy políbit (v. 136–138: *Nec superincumbens ultima verba dedi, / frigida non calido tepefeci viscera fletu, / oscula nec caro de moriente tuli*), a rovněž osiřelé Hermioně, která u Ovidia teskní po matčině objetí slovy: *Non ego captavi brevibus tua colla lacertis / nec gremio sedi sarcina grata tuo* (*Her.* 8,93–94). Rovněž Radegunda nemohla bratra obejmout, ani se s ním rozloučit (v. 139–140): *Amplexu in misero neque collo flebilis haesi, / aut fovi infausto corpus anhela sinu*,³⁶ a dokonce se sama obviňuje

³⁵ Podobnou interpretaci podává CONSOLINO 1993, s. 251.

³⁶ CONSOLINO (1993, s. 252) a WĄSYL (2015, s. 73) zde vidí paralelu s Catullovou protoelegickou básní *Carmen* 68, v níž truchlí nad zemřelým bratrem.

z jeho smrti, když ve verších 145–146 říká: *Impia, crede, tuae rea sum, germane, saluti: / Mors cui sola fui, nulla sepulchra dedi*. Zde tvoří Radegunda určitou paralelu k sebeobviňování Médey která u Ovidia vzpomíná, jak zavraždila nevlastního bratra Apsyrta při svém útěku s Iásonem: *At te non fugiens sine me, germane, reliqui. / Deficit hoc uno littera nostra loco: / Quod facere ausa mea est, non audeat scribere dextra. / Sic ego, sed tecum, dilaceranda fui!* (*Her.* 12,115–118).³⁷

Připomenutí Radegundina dvojího vyhnanství v následujících verších (v. 147–148: *Quae semel excessi patriam, bis capta remansi / atque iterum hostes, fratre jacente, tuli*) by pak mohlo být také odkazem na její útěk od Chlothara. K líčení žalu nad bratrovou smrtí přidává Radegunda znovu žal nad ztrátou všech příbuzných a zdůrazňuje svoji opuštěnost a potřebu kontaktu s AmalafriDEM ve v. 155–156: *Quae mala pertulerim, neque praesens ore referrem, / nec sic laesa tuo consolor alloquio*. Paralela s Ovidiovými *Listy Heroín* je nejen v použitých slovech, ale i v samotném obrazu – Hermioné takto vytyká Oréstovi, že ji neosvobodil od manžela Neoptolema, kterému byla proti své vůli oddána, a i když Radegunda o nedobrovolném manželství s Chlotharem přímo nehovoří, přece může tato skutečnost zůstat mezi řádky ve zmíněných verších 147–148 a 155–156.

Báseň končí tradičním rozloučením a žádostí o vyřízení pozdravů a přání blízkým adresáta listu, v tomto případě AmalafriDOVÝM sestřám (v. 159–160: *Deque tui similis mihi cura sororibus haec est, / quas consanguineo cordis amore colo*). Zakončení celé básně *Christe, fave votis: haec pagina cernat amantes. / Dulcibus et redeat littera picta notis, / ut quam tarda spes cruciat per tempora longa, / hanc celeri cursu vota secuta levent* (v. 169–172) připomíná způsob, jakým končily své dopisy Láodameia³⁸ nebo Héró – ovšem v křesťanském duchu.

³⁷ FIELDING (2017, s. 201 s pozn. 94) vidí v těchto verších dokonce náznak pocitu viny a uvádí smrt Radegundina bratra do souvislosti se snahou vyhledat příbuzné v Byzanci už v době jejich zajetí, což mohlo být pokládáno za spiknutí. Taková interpretace ale z básně nevyplývá a konkrétní důvod zavraždění Radegundina bratra není spolehlivě známý. Není však vyloučeno, že nějak souviselo s osobou Radegundy, která si pak činila výčitky.

³⁸ SCHMID (1959, s. 256) buduje na základě podobnosti zakončení dopisu Láodameie (*Her.* 13,163–164: *Ultima mandato claudetur epistula parvo: / Si tibi cura mei, sit tibi cura tui!*) a Fortunatovy *Carm.* 8,1,247–248 (*Tu tamen esto memor, quoniam tua vota requiro; / est mihi cura tui, sit tibi cura mei*) argumentaci svého příspěvku *Ein christlicher Heroidenbrief*

Aniž by to autor básně zamýšlel, krutý osud zde připodobnil Radegundu Ovidiovým hrdinkám Láodamei, jež svůj dopis psala, aniž věděla, že manžel již padl, a Héro, která odpovídala Leandrovi nevědomky až poté, co se utopil na cestě k ní. V básni *Ad Artachin*, jež po této v souboru následuje a je rovněž koncipována jako básnický list Radegundy, tentokrát synovi Amalafrida, Radegunda reaguje na zprávu, že Amalafrid zemřel.³⁹

Odlišnost Radegundy – „ctnostná hrdinka“

Báseň vychází z Radegundiných a Amalafridových osudů, odvolává se na jejich minulost – společné dětství – a přítomnost, jíž je pro Radegundu pobyt v klášteře (v. 105) a pro Amalafrida služba v byzantském vojsku a hrdinské činy na území Byzance. K jejich současnosti odkazuje také závěr básně, kdy Radegunda posílá pozdrav Amalafridovým sestrám a prosí o dobré reference u franských králů.

Jinak jsou ale oba protagonisté silně stylizováni. Amalafrid je zde vzdálenou postavou statečného bojovníka, který je předmětem stesku hrdinky a adresátem listu, Radegunda pak vyjadřuje své vzpomínky a touhy slovy ovidiovských hrdinek.

Ačkoli však Radegunda mluví jazykem heroin, liší se od nich v jedné důležité věci, totiž svým celkovým postojem a charakterem vztahu k Amalafridovi. Ovidiovy hrdinky touží po lásce svých protějšků a po jejich fyzické blízkosti, často také pociťují žárlivost. Většinou jsou také jejich protějšky manželé nebo milenci. Radegunda rovněž hovoří o lásce, ale její láska k Amalafridovi je spíše vzpomínkou na dětskou náklonnost, kterou prožívali (v. 53–54: *Prensa piis manibus heu blanda per oscula pendens, / mulcebar*

---

des sechsten Jahrhunderts. Podobnost s Ovidiovými *Heroides* mají i verše *Carm* 8,1,227–246 (srov. SCHMID 1954, s. 254–255). Zásadním rozdílem mezi *Carm*. 8,1 (*De virginitate*) na jedné straně a *De excidio Thoringiae* na straně druhé je v tom, že v *De virginitate* hovoří většinou muž (autor básně – Fortunatus) k ženě (Agnes), která se chce jako „svatá nevěsta“ oddat Kristu, a k Ovidiovým *Heroides* se báseň připíná jen v části 227–248, kdežto v *De excidio Thoringiae* Radegunda se přímo stylizuje jako hrdinka, která touží po kontaktu (byť jen formou zprávy) s mužským protějškem. *Carm*. 8,1 je proto spíše *epithalamium*, což je forma, kterou Fortunatus ve své tvorbě použil rovněž.

³⁹ Viz GEORGE 1992, s. 166 a STEVENSON 2005, s. 88.

placido flamine parva tuo).⁴⁰ A tam, kde Ovidiova Bríseovna hovoří o tom, že jí milovaný protějšek nahradil celou rodinu (*Her. 3,51–52: Tot tamen amissis te compensavimus unum; / tu dominus, tu vir, tu mihi frater eras*), Rade-gunda v Amalafridovi rovněž získala rodinu, avšak rodinu pokrevní: *Quod pater extinctus poterat, quo mater haberi, / quod soror aut frater, tu mihi solus eras* (v. 51–52); neuzívá zde tedy slova jako *vir* ani *dominus*, ale pouze *pater*, *mater*, *soror*, *frater*, a mluví-li o lásce, používá adjektiva jako *tener* (*tenero amore*), *infans* (*dulcis infans*), *pius* (*piis manibus*), *mulcebar placido flamine*, a jestliže opravdu jednou použije výraz *amor*, je to láska „nehodná“ (v. 62: *Inportunus amor nescit habere diu*). Rade-gunda také nežádá, aby k ní Amalafrid přišel, jde jí spíše o zprávy o posledním příbuzném.

Další odlišnost je samozřejmě v celkovém ladění básně, v níž kromě lárů v hořícím durynském sídle (v. 22: *Nec laribus potuit dicere triste vale*) zcela chybí antický mytologický aparát a nevyskytuje se ani v aluzích či epitech. Naopak, když se hovoří o místech, kde se Amalafrid může zdržovat, je zde Jeruzalém výslovně zmíněn jako místo narození Krista (v. 99–100): *An Hierosolymae resides vicinus ab arce, / qua est genitus Christus virgine matre Deus?* Tohoto rysu si můžeme povšimnout, když budeme hovořit o Fortunatovi jako o autorovi básně, neboť Fortunatus kromě epithalamia Sigibertovi a Brunhildě antický mytologický aparát ve své poezii neuzívá.

Rade-gunda tak v básni vytváří nový model „ctnostné hrdinky“ a báseň, jakkoli ovidiovsky laděná, ukazuje spíše křesťanský postoj, který je blíže středověku.

Kdo byl skutečným autorem básně?

Názory na autorství básně se ve vědecké veřejnosti liší. Pro autorství samotné Rade-gundy se vyslovil např. DRONKE (1984, s. 28, 85–86), jenž si bere Venantia Fortunata a jeho báseň *In brevibus tabulis mihi carmina magna dedisti* (*App. Carm. 31*), v níž básník děkuje Rade-gundě za zaslání verše, za svědka Rade-gundiny básnické tvorby. Z *Historia Francorum* Řehoře Tourského a z životopisů Rade-gundy víme, že Rade-gunda byla vzdělaná

⁴⁰ Srov. také WASYL 2015, s. 68.

a korespondovala s různými významnými osobnostmi.⁴¹ To, že by se ve Fortunatových spisech ocitla Radegundina báseň, vyloučeno není, v raném středověku se to mohlo stát a pravděpodobně se to také s básněmi ženských autorek stávalo.⁴² Kromě toho, báseň *De excidio Thoringiae* nefiguruje v hlavním souboru Fortunatova díla, nýbrž v dodatcích. Vzhledem k tomu, že báseň má pokračování v dopisu Artachidovi a kromě ní ve stejném souboru figuruje ještě báseň věnovaná Radegundou Justinovi a Sofii, jsou zde celkem tři básně napsané v intencích Radegundy. To však nedokazuje, že tyto básně Radegunda skutečně napsala.

Kompromisní teorie, kterou připouští Dronke, Stevensonová, Fielding nebo Wasylová,⁴³ nabízí možnost určité formy Radegundina spoluautorství. Radegunda a Fortunatus byli v kontaktu minimálně od roku 569, kdy Radegunda získala relikvii Kristova kříže, ale pravděpodobně již předtím, když probíhala jednání mezi ní a byzantským dvorem. Jak víme, Fortunatus k této příležitosti složil dva hymny a děkovnou báseň Radegundy Justinovi. Báseň *De excidio Thoringiae* zřejmě vznikala rovněž v té době. Báseň dále odkazuje na podrobnosti z Radegundina života, které by vyžadovaly Radegundinu spolupráci, popřípadě autorizaci. A pokud báseň vznikla již v souvislosti se záměrem vyslat poselstvo do Byzance a případně navázat kontakt s příbuznými v Byzanci, i kdyby uvedená báseň měla být pouze darem, a nikoli prostředkem, který by podpořil komunikaci, lze určitou Radegundinu spolupráci, případně zadání básně předpokládat.

⁴¹ FIELDING (2017, s. 184) upozorňuje na to, že řehole Caesaria z Arles ukládala řeholnicím dvě hodiny literárních studií denně. Caesarius ustanovil pravidla *Regula virginum* v roce 512 při založení kláštera v Arles, kde byla první abatyší jeho vlastní sestra Caesaria. Caesaria je poslala kolem roku 550 v dopisu Radegundě (text *MGH 7, Epistolae Aevi Merovingici Collectae*, č. 11). DRONKE (1984, s. 28) se domnívá, že Radegunda a Agnes, pokud psaly vlastní básně, byly příliš skromné na to, aby se staraly o jejich publikaci (srov. FIELDING 2017, s. 185).

⁴² Jane STEVENSON (2005, s. 85–89) se zabývá možnostmi žen-spisovatelek na počátku středověku. Dále (2005, s. 114) se vyjadřuje o tom, jaké šance mohly mít literární plody žen, aby byly zapsány případně zachovány v rukopisu, a poukazuje na skutečnost, že (ženské) konventy bývaly všeobecně chudší než (mužské) kláštery, přičemž opisování bylo nákladnou záležitostí.

⁴³ DRONKE (1984, s. 28, 85–86), STEVENSON (2005, s. 86–88) a FIELDING (201, s. 196). WASYL (2015, s. 66) rovněž připouští Radegundino „spoluautorství“ formou souhlasu s obsahem básně po jejím dokončení a před její publikací (vzhledem k tomu, že báseň vyjadřuje Radegundiny pocity) a na to, že byla s jejím autorem v úzkém kontaktu.

Zadání a spolupráce na obsahové stránce básně, pokud k nim došlo, mají ovšem k autorství básně daleko, a jakkoli je představa básnicí královny-ře-holnice lákavá, v tomto případě náleží autorství jasně Fortunatovi. Paralely mezi *De excidio Thoringiae* a Ovidiovými *Listy heroin*, které jsme viděli při rozboru básně, i aluze na *Tristia* a *Epistulae ex Ponto* prozrazují prakticky dokonalou znalost Ovidiových básní a zběhlost ve využití ovidiovských modelů ve vlastní tvorbě. Radegunda sice získala ve Francii velmi dobré vzdělání, které zřejmě dále rozšiřovala v době, kdy již žila v klášteře, je však otázka, zda jí mohlo poskytnout základ k vlastní tvorbě takových kvalit. Styl a široké spektrum poetických odkazů, jazyk a metaforika básně, stejně jako výstavba veršů a záliba v aliteraci a jemných slovních hříčkách typu *te cito, care, carerem* (v. 61) nebo v kontrastu (např. v. 137: *Frigida non calido tepéfeci viscera fletu*) jsou typické pro Venantia Fortunata, jehož autorství vlastně nikdy nebylo přímo zpochybňováno a který byl již od 19. století vědci obecně pokládán za autora básně.⁴⁴

Závěr

Báseň *De excidio Thoringiae* je krásným příkladem recepce Ovidiových básnických listů. Ačkoli zde autor Ovidiovy básně nikde přímo necituje, ani na ně neodkazuje jinak než případnými aluzemi, zjistíme při pozorném čtení, že celá tato báseň je protkána motivy nejen z Ovidiových *Listů heroin*, ale také z Ovidiovy další tvorby a obsahuje aluze i na další antické básníky. Přitom tyto motivy plynou zcela přirozeně, jako by autor měl Ovidia přímo „v krvi“.

Aetas Ovidiana ve 12. století, kterou zmiňuji na počátku svého příspěvku, byla svým způsobem návratem k Ovidiovi, renesancí Ovidia. Fortunatovy ovidiovské básně však nejsou návratem, ale spíše ještě dozvukem klasické tradice a klasické vzdělanosti. Jasně tak dosvědčují obecně užívané zařazení Venantia Fortunata jako posledního antického básníka. Ctnostný přístup k ovidiovské látce, kterou zbavuje erotiky a přibližuje křesťanskému vnímání, současně činí Fortunata básníkem středověkým.

⁴⁴ Viz CONSOLINO (1993, s. 241), která podává v druhé poznámce přehled diskuse od roku 1888.

Literatura

Prameny

- Bibliothèque nationale de France, rkp. Parisinus Latinus 13048, 8. století.
- BROWERUS, Christophorus SJ (vyd.). *Venantii Honorii Clementiani Fortunati Italici presbyteri, episcopi Pictaviensis, vetusti et Christiani poetae Carminum, epistolarum et expositionum Libri XI*. Moguntiae: Balthasarus Lippias 1603, 2 sv.
- DÖRRIE, Henricus (vyd.). *P. Ovidi Nasonis Epistulae Heroidum*. Berlin – New York: De Gruyter 1971.
- KENNEY, Edward J. (vyd.). *Ovid, Heroides XVI–XXI*. Cambridge: Cambridge University Press 1996.
- KNOX, Peter E. (vyd.). *Ovid, Heroides. Select epistles*. Cambridge: Cambridge University Press 1995.
- LEO, Fridericus (vyd.). *Venanti Honorati Clementiani Fortunati Presbyteri Italici Opera Poeta*. Berlin: Weidmann 1889 (*MGH Scriptores, Auctores Antiquissimi*, IV).

Sekundární literatura

- CHAPPINIELLO, R. The *Carmen ad uxorem* and the genre of the epithalamium. In OTTEN, Willemien – POLLMANN, Karla (ed.). *Poetry and Exegesis in Premodern Latin Christianity. The Encounter between Classical and Christian Strategies of Interpretation*. Leiden: Brill 2007, s. 115–138.
- CONSOLINO, Franca Ela. L'elegia amorosa nel *De excidio Thoringiae* di Venanzio Fortunato. In CANTANZAR, Giuseppe – SANTUCCI, Francesco (vyd.). *La poesia cristiana latina in distici elegiaci. Atti Convegno Internazionale Assisi, 20–22 marzo 1992*. Assisi: Accademia Properziana del Subasio 1993, s. 241–254.
- DEBIAIS, Vincent. La poésie dans son enveloppe. In DESWARTE, Thomas – HERBERS, Klaus – SIRANTOINE, Hélène (vyd.). *Epistola 1. Écriture et genre épistolaires IV–XVe siècle*. Madrid: Casa de Velázquez 2018, s. 235–245.
- DRONKE, Peter. *Women Writers of the Middle Ages. A Critical Study of Texts from Perpetua (†203) to Marguerite Porete (†1310)*. Cambridge: Cambridge University Press 1984.
- FIELDING, Ian. *Transformations of Ovid in Late Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press 2017.
- GACIA, Tadeusz. *Vernalia tempora mundo...: Wenancjusz Fortunat i jego poezie liryczne*. Kielce: Jedność 2014.

- GACIA, Tadeusz. *Radegunda z Turynгии. Teksty źródłowe od VI do XIII wieku*. Włoszczowa: Kontur 2015.
- GEORGE, Judith W. *Venantius Fortunatus. A Poet in Merovingian Gaul*. Oxford: Clarendon Press 1992.
- KIRFEL, Ernst-Alfred. *Untersuchungen zur Briefform der Heroides Ovids*. Bern: Paul Haupt 1969 (*Noctes Romanae*, 11).
- LIVORSI, Lorenzo. Laudantes Elegi. Ovid's Exile and the Metamorphoses of Praise, Friendship, and Love in Late Latin Poetry. *Interfaces*, 2016, 2, s. 12–33.
- MARTINDALE, John R. (vyd.). *Prosopography of the Later Roman Empire VIII: A.D. 527–641*. Cambridge: Cambridge University Press 1992.
- PISACANE, Maria. Il *De excidio Thoringiae* di Venanzio Fortunato. *Giornale Italiano di Filologia*, 1997, 49, s. 177–208.
- ROBERTS, Michael. *The Humblest Sparrow. The Poetry of Venantius Fortunatus*. Ann Arbor: University of Michigan Press 2009.
- STEVENSON, Jane. *Women Latin Poets. Language, Gender, & Authority from Antiquity to the Eighteenth Century*. Oxford: Oxford University Press 2005.
- WASYL, Anna Maria. An Aggrieved Heroine in Merovingian Gaul. Venantius Fortunatus, Radegund's Lament on the Destruction of Thuringia, and Echoing Ovid's Heroides. *Bolletino di Studi latini*, 2015, 45, 1, s. 64–75.

Mgr. Jana Engelbrechtová, Ph.D., Katedra historie, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc
jana.engelbrechtova@upol.cz